CRISTIAN MIHAIL

OPȚIUNEA TRADIȚIONALULUI – CARACTERISTICA DOMINANTĂ A LEXICULUI LATIN MOŞTENIT AL ROMÂNEI

Într-un articol anterior[1], am arătat că modificările semantice datorate mediului militar roman şi/sau daco-roman ale unor cuvinte româneşti în raport cu etimoanele lor latine se adaugă celorlalte caracteristici ale românei (de substrat şi adstrat, precum şi de izolare inițială de romanitatea occidentală, implicând absența atât a inovațiilor lingvistice occidentale, cât şi a unui superstrat cult latin în română) pentru a o particulariza în aria neolatinității.

Prin analizele pe care le vom prezenta, sperăm să obținem recunoaşterea prezenței unui stil tradițional de respect, de corectitudine şi – în zone importante ale lexicului – chiar elevat în moştenirea lingvistică latină din română. Acest stil nu poate fi decât rezultatul opțiunilor (de altfel, admise ca element principal în conturarea limbilor) vorbitorilor latinei dunărene şi, apoi, ai românei. Pentru obținerea unui grad crescut de credibilitate privind această trăsătură a românei, analizele vor fi efectuate atât prin comparații în planul neolatinității, cât şi pe axa istorico-lingvistică, sub raport etimologic şi semantic.

1. Pentru început, vom constata că acest caracter opțional de respect față de limbă în provinciile dunărene ale Imperiului Roman este evidențiat, în primul rând, de continuarea în română a unor cuvinte clasice latine cu conținut semantic aparținând nivelurilor superioare ale activității umane, în opoziție cu situația semantică respectivă din celelalte limbi romanice.

Astfel, lat. *intĕllĭgĕre = intĕllĕgĕre* „a înțelege" este continuat în principal (REW, 4482) în aria neolatinității de drom. *a înțelege* (arom. *nțileg,* megl. *anțileg,* ir. *arțeleg),* cu sens neschimbat (cf. *linguas quas non intellegimus,* Cicero, „limbi pe care nu le-am înțeles").

Pentru sensul „a înțelege", în limbile neolatine occidentale sunt continuate lărgiri semantice de la lat. *comprēhĕndĕre* „a cuprinde" (ca it. *comprendere* ş. a.; REW, 2106) sau de la lat. *intĕndĕre* „a întinde" (ca sp. *entender* ş. a.; REW, 4483), ai căror descendenți în română, *a cuprinde* şi *a întinde* (DA), au rămas la sensul clasic concret. Uneori, în română, pentru creşterea expresivității, se utilizează

[1] Cristian Mihail, *Modificări semantice în lexicul latin moştenit al românei produse sub influența mediului militar,* în CL, XXV, 1990, nr. 1, p. 21-31.

DACOROMANIA, serie nouă, V–VI, 2000–2001, Cluj-Napoca, p. 231-240

pentru „a înțelege”: *a-şi întinde mintea, a cuprinde cu mintea, a prinde o idee,* dar întotdeauna, în asemenea cazuri, se află un complement menit să transfere conținutul semantic concret al verbelor respective în domeniul abstract[2]. (Lat. *comprĕhĕndĕre* este un compus al lat. *prĕhĕndĕre* „a prinde”; DEL.)

Păstrarea în română a unor cuvinte latine care nu au devenit panromanice, precum *intĕllĕgĕre,* a fost pusă pe seama izolării latinei dunărene (începând cu finele secolului al IV-lea) – aşa cum s-a procedat în cazuri justificate –, desprinzându-se concluzia că unele arhaisme din vocabularul latin moştenit al românei s-ar constitui ca o trăsătură generală a acestuia, explicabilă doar prin izolare.

Analiza atentă a cazului lat. *intĕllĕgĕre* ne va arăta că nu se poate vorbi de „arhaism” în speță, pentru că din secolul I î. Cr. lat. *comprĕhĕndĕre* şi *intĕndĕre* erau utilizate, paralel cu lat. *intĕllĕgĕre,* pentru sensul „a înțelege” (cf. *comprĕhĕndĕre aliquid mente,* Cicero, ThLL, şi *intĕndĕre ingenium,* Sallustius, ThLL). Cu toate acestea, în latina dunăreană, s-a optat pentru tradiționalul *intĕllĕgĕre,* deşi celelalte două cuvinte au fost larg utilizate, din moment ce s-au impus pentru sensul „a înțelege” în întreaga neolatinitate occidentală.

Păstrate numai în română sunt lat. *intellectus* > *înțelept* (EWR, 880; DA) şi lat. *intellectiōnem* > *înțelepciune* (EWR, 881; DA), în timp ce, în celelalte limbi romanice, pentru aceste sensuri găsim împrumuturi savante, precum: fr. *intelligent* (DEF) şi sp. *inteligente* (DCELC, II, 1005), sau formații noi, precum sp. *sabiduria* < sp. *saber* < lat. *sapĕre* „a şti” (DCELC, IV, 105)[3].

Lat. *cōgĭtāre* „a cugeta”, „a gândi” se regăseşte cu sens neschimbat în rom. *a cugeta* (DA). Ceilalți continuatori romanici ai lat. *cōgĭtāre* (REW, 2027) l-au schimbat – precum sp. şi port. *cuidar* „a se preocupa” – sau au fost uitați – precum v. fr. *coidier* – în favoarea descendenților lat. *pensāre* „a cântări”, devenit, cu sens figurativ, „a cumpăni”, „a gândi”, de la care au fost împrumutați pe cale cultă aceşti descendenți (DEF), ca it. *pensare,* fr. *penser* ş. a.[4]

Deşi lat. *pensāre* era utilizat în secolul I cu sensul „a cugeta” (cf. *pensāre singula animi consulta,* Curtius, ThLL, „a gândi fiecare proiect”) paralel cu lat. *cōgĭtāre* (cf. *et maiores et posteros cogitate,* Tacitus, „gândiți-vă la strămoşi şi la urmaşi”), în latina dunăreană s-a optat pentru utilizarea acestor verbe în conformitate cu sensul lor etimologic şi au fost perpetuate în română ca atare, pe calea respectului tradițional față de limbă.

Datorită ponderii sale semantice, lat. *cōgĭtāre* a fost utilizat în nivelurile înalte ale gândirii, precum în filozofie (cf. *cogito ergo sum,* Descartes, „cuget deci exist”), fapt pentru care a trecut, pe cale cultă, în fr. (ironic) *cogiter* şi a fost

---

[2] De altfel, modul complicat şi confuz în care este tratat (în TILR, II, p. 293) rom. *a înțelege* a contribuit la conceperea acestui articol.

[3] Dar si port. *sabença,* prov. *sabensa,* v. fr. *savance* < lat. *sapientia* (REW, 7588).

[4] Lat. *pe(n)sare* cu sensul „a cântări” a fost continuat în limba populară, în toată Romania, în forme cu *n* căzut în fața lui *s,* precum it. *pesare,* fr. *peser* „a cântări”, „a apăsa” ş. a., printre care şi rom. *a păsa* (EWR, 1277; CDDE, 1347; REW, 6391 etc.), ca în *a-mi păsa.*

concurat în română (târziu, după ajungerea maghiarilor în Transilvania) de *a gândi* (< magh.), care corespundea mai bine unor judecăți curente și simple.

Lat. *expōnĕre* „a expune" (ca în *rem breviter exponam* „voi expune pe scurt chestiunea") a fost continuat în drom. *a spune* (EWR, 1636; CDDE, 1467 ș. a.) – arom. *aspunu,* megl. *špuń,* ir. *spure* – cu sensul lat. *dīcĕre* „a zice", care a fost continuat în drom. *a zice* (EWR, 1941) – arom. *dzic,* megl., ir. *zic* –, it. *dire* ș. a. (REW, 2628). În celelalte limbi romanice, sensul elevat al lat. *expōnĕre* a determinat uitarea continuatorilor săi, precum v. sp. *esponer,* v. fr. *espondre* ș. a. (REW, 3054) și asigurarea ulterioară a sensului „a expune" fie prin împrumut cult – ca sp. *exporer* (DCELC, III, 847), fie prin formații noi – ca fr. *exposer* (DEF), din care de altfel provine rom. *a expune* (DEX).

Prin analizarea situației din română, rezultă cu evidență că trecerea în latina dunăreană (populară) a lat. *expōnĕre* din limbajul elevat al tribunalelor – în plus, în prezența și funcționarea lat. *dīcĕre* (pe care îl va concura în mod puternic) – se datorează opțiunii vorbitorilor latinei dunărene pentru o limbă îngrijită, întrucâtva pretențioasă, specifică unor provinciali care se respectă și vor să fie respectați.

Lat. *allĭgĕre* = *allĕgĕre* „a alege (prin cooptare)" – ca în formularea *allĕgĕre aliquem in senatum,* Velleius, sec. I, „a alege pe cineva în senat" – a fost continuat în rom. *a alege* (arom. *aleg,* megl. *leg)* și doar în v. it. *alegere* și dalmat *alege* (REW, 364), cu toate că lat. *ēlĭgĕre* „a culege (îndepărtând)", „a înlătura selectiv", „a extirpa"[5] a fost cunoscut și în provinciile dunărene ale Imperiului Roman, fiind utilizat în secolele I și II cu sensul de „a alege", în formulări ca *ēlĭgĕre aliquem imperatorem* (Suetonius, 69-125) „a alege pe cineva comandant suprem", paralel cu lat. *allegere* (cf. prima exprimare).

În limbile romanice occidentale, pentru sensul „a alege" a fost continuat lat. *ēlĭgĕre* (= **exlĭgĕre;* DEF), în prov. *eslire,* fr. *élire* ș. a. (REW, 2843). Chiar și it. *eleggere* este împrumutat din lat. *ēlĭgĕre* (DEI). Din nou, rezultă cu claritate că prezența în română a lui *a alege* se datorează opțiunii vorbitorilor latinei dunărene pentru lat. *allĕgĕre,* care circula frecvent în legătură cu preocupările superioare ale societăților dunărene.

În mod similar, se poate compara și drom. *carte* (arom. *carte,* megl. *carte)* < lat. *c(h)arta* „foaie de papirus" (DA; REW, 1866) cu sp. *libro* și fr. *livre* < lat. *liber* „particula de sub scoarța copacului" (DEF), prin prisma utilizării și a ultimului cuvânt în secolul I (cf. *Demetrii librum de concordia mittas,* Cicero, ThLL, „trimitem cartea lui Demetrus despre buna înțelegere"), când lat. *c(h)arta* era termenul elevat consacrat pentru „carte" (și „scrisoare"). În situații pretențioase, în idiomurile neolatine occidentale, s-a apelat la lat. *c(h)arta,* prin împrumut cult (cf. *carte de visite* etc.).

---

[5] Din formulări ca *ēligere pedes e capite pullorum* (ThLL; Varro, 116 î. Cr. – 27 î. Cr.) „a culege îndepărtând păduchii de pe capul puilor" sau *eligere herbas steriles* (Ovidius, 43 î. Cr. – 17 d. Cr.) „a smulge (a alege) îndepărtând buruienile".

În altă sferă semantică, alt domeniu lingvistic, Columella, în secolul I, atestă că *caepam vocant unionem rustici* (DEL) „ţăranii numesc ceapa unionem”, fapt care este explicat de Ernout şi Meillet prin unicul tubercul al cepei, în comparaţie cu cei numeroşi ai usturoiului (DEL, p. 748). Bloch şi Wartburg (DEF), pe considerente fonetice, opinează că *uniō* „ceapă”, continuat în fr. *oignon* (şi doar în prov. *onhó;* REW, 9073), este diferit de altul similar ca formă, în timp ce în DEL se are în vedere că *uniō* „ceapă” ar putea să fie acelaşi cuvânt cu *ūniō-, uniōnis* „perlă mare crescută în apa cea mai bună”. Această ultimă opinie devine mai probabilă dacă admitem o metaforă (de altfel tipică umorului galo-roman) în cadrul căreia s-a comparat „mărgăritarul unic” cu „ceapa”.

Drom. *ceapă* (arom. *ţeapă,* megl. *ţepă),* ca şi prov., cat. *ceba,* v. fr. *cive* ş. a., continuă lat. c*ēpa* = *caepa* (REW, 1817), iar it. *cipolla,* cat., sp. *cebolla* ş. a. provin din lat. **cēpŭlla* (REW, 1820). Şi în acest interesant caz (al unui cuvânt popular latin atestat) opţiunea pentru cuvântul tradiţional din latina dunăreană este revelatoare.

Argumentele rezultate din analiza cuvintelor latine atestate în perioada anterioară izolării regiunilor dunărene de restul romanităţii au permis identificarea opţiunilor vorbitorilor latinei dunărene, care dovedesc respect faţă de limbă.

2. Opţiunile vorbitorilor latinei dunărene relevate de o a doua categorie de cuvinte latine moştenite în română (cea care va fi analizată în continuare) nu vor putea fi considerate ca aparţinând neapărat aceleiaşi perioade analizate anterior, dar nici nu vor putea fi atribuite în exclusivitate perioadei posterioare izolării regiunilor dunărene, deoarece cuvintele româneşti din a doua categorie prezintă forme comune sau similare şi în limbile romanice occidentale. Algoritmul de recunoaştere a cuvintelor din această categorie este reprezentat de cuvinte latine clasice continuate în română, care au fost înlocuite sau marginalizate în circulaţie, în celelalte limbi romanice, de formaţii latine noi comportând modificări semantice ale unor etimoane păstrate în română, însă cu sensul lor etimologic. Pentru economia lucrării, vom adopta prezentarea simplificată a cazurilor:

– lat. *ad prŏpĕ* „aproape” > drom. *aproape* (arom. *aproapea,* megl. *proapi,* ir. *(a)prope*), ca şi v. it. *apruovo,* v. fr. *apruef* ş. a. (REW, 197), faţă de lat. *vĕcīnus* „vecin” > it. *vicino* „aproape” (şi s. „vecin”), dar şi drom. *vecin* (arom. *viţin,* ir. *vecin*), de altfel ca şi fr. *voisin* „vecin” ş. a. (REW, 9312)[6];

– lat. *attĭngere* „a atinge” > drom. *a atinge* şi doar it. *attingere* şi v. prov. *atenher* (REW, 768)[7], faţă de lat. **toccāre* (din formaţia expresivă *toc*) „a face toc” > fr. *toucher* ş. a. (REW, 8767), printre care şi drom. *a toca* (arom. *toc*), ce continuă utilizarea iniţială a cuvântului, ca şi în spaniolă şi v. provensală (DCELC, IV, 472), cf. rom. *a toca* „a bate toaca”, sp. *tocar la misa* „a bate clopotele de liturghie” şi v. prov. *tocar* „a bate clopotele”;

[6] Fr. *près* „aproape” < lat. *pressus* „presat” (DEF), iar sp. *cerca* < lat. *circa* „în jur” (DCELC, I, 771).

[7] Fr. *atteindre* ş. a. provin din lat **attangere* (DEF).

– lat. *bibitus* „beat” > drom. *beat* (megl. *beat,* ir. *bęt*), ca şi sp. *beodo* ş. a. (REW, 1080), față de lat. *satŭllus* „sătul” > fr. *soûl* (v. fr. *saoul*) ş. a. (REW, 7620), printre care şi drom. *sătul* (arom., megl. *sătul,* ir. *satú*), dar şi it. *satollo* „sătul”;

– lat. *calcare* „a călca” > drom. *a călca* (arom., megl. *calcu*), ca şi it. *calcare,* v. fr. *chauchier* ş. a. (REW, 1491), față de lat. *pī(n)sare* „a pisa” > sp. *pisar* „a călca” ş. a. (REW, 6517), printre care însă şi drom. *a pisa* (arom. *chisedzu*);

– lat. *dūcĕre* „a duce” > drom. *a duce* (arom. *duc,* megl. *ducu*), ca şi v. it. *ducere,* v. fr. *duire* ş. a. (REW, 2783), față de lat. *mĭnāri* „a amenința” > fr. *mener,* it. *menare* „a duce” ş. a. (REW, 5585), dar printre care şi drom. *a mâna* (arom. *min,* ir. *mir*), de obicei vitele, prin amenințare;

– lat. *infīgĕre* „a înfige” > drom. *a înfige* – arom. *(n)fig* – şi doar it. *(in)figgere* (REW, 4402), față de lat. *fŭndus* „fund” > fr. *fond(s)* „fund” > fr. *enfoncer* „a înfige” (DEF), dar şi lat. *fŭndus* > drom. *fund* (arom., megl., ir. *fund*), de altfel ca şi it. *fondo* ş. a. (REW, 3585);

– lat. *exīre* „a ieşi” > drom. *a ieşi* (arom. *es,* megl. *ies*), ca şi v. sp. *exir,* v. fr. *eissir, issir*[8] ş. a. (REW, 3018), față de lat. *salire* „a sări” > sp. *salir* „a ieşi”, fr. *saillier* „a ieşi în afară”, dar şi it. *salire* „a urca” ş. a. (REW, 7540), printre care şi drom. *a sări* (arom., megl. *sar*);

– lat. *traicere* „a trece” > drom. *a trece* (arom., megl., ir. *trec*) şi doar prov. *tragir* (REW, 8842); rom. *a păsá* < lat. *passāre* „a trece” (EWR, 1278; DER, 6171), ca şi it. *passare,* fr. *passer* ş. a. (REW, 6267).

Şi alte cuvinte româneşti din categoria analizată mai sus, în corelare cu cele din limbile neolatine occidentale, sugerează – la fel de bine – calitatea opțiunilor din latina dunăreană.

3. Tradiționalismul românei față de grupul limbilor neolatine occidentale este revelator şi în cazul unor etimoane înrudite ale termenilor din comparații, precum în cazul celor adoptate în situațiile de mai sus, ca şi în exemplele următoare:

– lat. *furare* „a fura” > drom. *a fura* (arom., megl., ir. *fur*), ca şi it. *furare,* v. fr. *furer* ş. a. (REW, 3591), față de lat. *volāre* „a zbura” > fr. *voler* „a zbura”, dar şi (metaforic) „a fura” (DEF), în relație cu lat. **exvolāre* „a zbura în afară” > drom. *a zbura, a sbura* (arom. *azboair*), de altfel, ca şi v. it. *svolare* ş. a. (REW, 3115);

– lat. *mirāre* = *mirāri* „a se mira, a privi” > drom. *a se mira* (arom. *mir,* megl. *m(ń)ir,* ir. *mir*), ca şi, cu al doilea sens, it. *mirare,* fr. *mirer* ş. a. (REW, 5603), față de lat. **extŏnāre,* pentru lat. clasic *attonāre* „lovit de fulger, de stupoare” > fr. *(s')étonner* „a se mira” (DEF) ş. a. (REW, 3092), dar şi drom. *a tuna* (megl. *tuna*), şi, de altfel, it. *tonare* < lat. *tonare* (REW, 8778).

Analiza modificărilor semantice care, în limbile romanice occidentale, au determinat înlocuirea cuvintelor clasice menționate, va fi efectuată în corelare cu cazurile din aliniatul următor.

[8] Înlocuiți de fr. *sortir* „a ieşi” < lat. *sortiri* „a trage la sorți” (DEF).

4. Tradiționalismul din moştenirea lingvistică latină a românei mai este relevat şi prin utilizarea următorului algoritm: cuvinte latine clasice continuate în română şi echivalate semantic în limbile romanice occidentale prin formații noi, metaforice (de natură familiară, dacă nu chiar de mediu social periferic), cu etimoane necunoscute în română, precum:

– drom. *a cădea* (arom., megl. *cad,* ir. *c^{3}du*)*,* ca şi it. *cadere,* v. fr. *choir* ş.a. < lat. *cadēre* „a cădea" (REW, 1451), față de fr. *tomber* „a cădea", format (printr-un lat. **tŭm(b)are*) de la lat. *tŭm(b),* creație expresivă (REW, 8975), ca şi v. it. *tomare* ş. a.;

– drom. *a certa* (arom. *nțertare,* megl. *(an)țertu,* ir. *certu*) şi doar v. it. *certare,* sard. *kertare* şi alb. *kertoñ* < lat. *certare* „a discuta", „a se certa" (REW, 1840)[9], față de fr. *gronder* < lat. *grŭndīre* = *grunnire* „a grohăi" (REW, 3893; DEF);

– drom. *a cina* (arom., megl. *țin,* ir. *cir*)*,* ca şi it. *cenare* ş. a. < lat. *cēnāre* „a lua masa" (REW, 1808), şi drom. *a prânzi* (arom. *prândzu*)*,* ca şi calabr. *pranziare* ş. a. < lat. *prandĕre* „a mânca micul dejun" (REW, 6728), față de fr. *dîner* (v. fr. *disner*)*,* prov. *disnar,* fr. *déjeuner* ş. a. < lat. **dis(jē)jūnare* „a mânca" (REW, 2670), inițial „a rupe postul" (DEF), de la lat. *jejunum* „post" (DEF; REW, 4581);

– drom. *a cumpăra* (arom. *(a)cumpăr,* megl. *cumpur,* ir. *cumpru*)*,* ca şi it. *comp(e)rare,* v. fr. *comperer* ş. a. „a cumpăra" < lat. *comperare* „a procura" (REW, 2094), față de it. *accattare* „a cerşi", „a lua cu împrumut", dial. sud. it. „a cumpăra" şi fr. *acheter* (v. fr. *achater*) < lat. **accaptare* (REW, 65) „a apuca" DEF), de la lat. *ad* + *captare* (DEI, I, 23);

– drom. *a fierbe* (arom. *h'erbu,* megl. *ierb*)*,* ca şi port. *ferver* ş. a. < lat. *fĕrvĕre* „a fierbe" (REW, 3265), față de it. *bollire,* fr. *bouillir* ş. a. < lat. *bŭllīre* (DEF; *bŭllāre,* REW, 1386) „a arunca băşici", „a fierbe" de la lat. *bŭlla* „băşică de aer" (REW, 1385);

– drom. *greu* (arom., megl., ir. *greu*)*,* ca şi prov., cat. *greu,* v. fr. *grief* ş. a.[10] < lat. **grevis* = *gravis* „greu" (REW, 3855), față de fr. *lourd* (v. prov., v. fr. *lort* „stupid") < lat. **lŭrdus* (DEF; cf. it. *lordo* „murdar") < lat. *lūrĭdus* „galben", „palid ca un mort" (REW, 5176), deci prin metafora „greu de te îngălbeneşte";

– drom. *masă* (arom. *measă,* megl. *m^{3}să*)*,* ca şi sp., port. *mesa,* v. fr. *moise* „stinghie" ş. a. < lat. *me(n)sa* „masă" (REW, 5497), față de fr. *table*, it. *tavola* ş. a. < lat. *tabula* „scândură" (REW, 8514);

– drom. *mult* (arom. *multu,* megl. *mult,* ir. *munt*)*,* ca şi it. *molto,* v. fr. *moult* ş. a. < lat. *multus* „mult" (REW, 5740), față de v. prov. *belcop,* fr. *beaucoup* „mult" (REW, 5740), format de la fr. *beau* (< lat. *bellus* „drăgălaş") şi fr. *coup* (< lat. *colaphus* „lovitură de pumn, palmă") DEF (p. 62 + p. 156) prin metafora „lovitură frumuşică";

[9] Este posibil ca drom. *a (se) certa* să-şi fi definitivat sensul în mediu militar, din semnificația „a rivaliza" – în principal prin luptă – a lat. *certare.* Ipoteza este susținută şi de sensurile cuvintelor din familia sa, precum: *certamen* „întrecere", „luptă", „rivalitate"; *certatio* „luptă"; (mai târziu) *certator* (Gellius, sec. II) „adversar într-o discuție" şi *certabundus* (Apuleius, sec. II) „care discută aprins".

[10] Fr. *grave* este împrumut cult (DEF).

– drom. *piedică* (arom. *ḱadică,* megl. *piedică*)*,* ca şi v. it. *piedica,* fr. *piège* ş. a. < lat. *pĕdĭca* „piedică”, „laț” (REW, 6347), față de it. *trave,* v. fr. *tref* ş. a. < lat. *(trabs) trabe* „bârnă” (REW, 8823);

– drom. *scândură* (arom. *scândură,* megl. *sc^{3}ndură*)*,* ca şi doar formele din it. şi fr. dial. < lat. *scandula* „scândură” (REW, 7652), față de fr. *planche,* prov. *planca* ş. a. < lat. fem. *planca* (adj. masc. *plancus*) „cu picioare plate” (DEF);

– drom. *secure* (arom., ir. *secure,* megl. *sicuri*)*,* ca şi it. *secure* ş. a. < lat. *secūris* „secure” (REW, 7775), față de fr. *cognée* „secure” < lat. fem. *cuniada* = *cuneata* (masc. *cuneatus*) „în formă de pană de despicat ascuțită” (DEF), „ascuțit, cu vârf” (REW, 2393);

– drom. *a trage* (arom., megl. *trag,* ir. *tr^{3}gu*)*,* ca şi v. it. *trarre,* v. fr. *traire* (azi doar „a mulge”) ş. a. < lat. *trahere* „a trage” (REW, 8841), față de fr. *tirer,* it. *tirare* ş. a. „a trage” < (cel mai probabil) fr. *martirier* „a târî la călău” (DEF) sau < lat. **tirare,* REW, 8755 (discuție amplă în DCELC, IV, p. 459-461);

– drom. *a trimite* (megl. *trimet,* ir. *tremetu*)*,* ca şi, cu alte sensuri, prov., cat. *trametre* şi v. it. *tramettere* < lat. *tra(ns)mittere* „a transmite” (REW, 8849), față de it. *inviare,* sp. şi port. *enviar,* fr. *envoyer* „a trimite” < lat. tard. *inviāre* (DCELC, IV, 720) < lat. *via* „drum”, „cale” (REW, 9295), prin „a pune în drum”[11].

Se constată că, în limbile romanice occidentale, prin mutațiile semantice mai sus prezentate, au fost înlocuite cuvinte latine clasice de largă circulație cu formații noi, plecate de la alte cuvinte clasice, dar al căror sens etimologic nu le asigura apartenența la fondul principal de cuvinte al limbii latine, precum: *grunnire* (pentru *certare*)*, captare* (pentru *comperare*)*, tŭm(b), jejunium, bŭlla, lūrĭdus, plancus* etc., situație care contribuie atât la sublinierea tradiționalismului românei, cât şi la accentuarea deosebirilor dintre aceasta şi celelalte limbi romanice, (şi) sub raportul fondului principal de cuvinte moştenit din latină.

5. Nu putem susține că, în procesul continuu de perfecționare a instrumentului lor de comunicare, daco-romanii şi românii n-au înlocuit sau modificat semantic moştenirea latină, dar asemenea situații au apărut în română cu adevărat pentru ameliorarea preciziei exprimării, în opoziție cu tendințele parcă de cifrare sau criptare ale metaforelor din limbile romanice occidentale, precum: „a face toc” pentru „a atinge”, „sătul” pentru „beat”, „a pisa” pentru „a călca”, „a băga în fund” pentru „a înfige”, „a fi bubuit” pentru „a se mira”, „a sări” pentru „a ieşi”, „a grohăi” pentru „a certa”, „a înhăța” pentru „a cumpăra”, „a arunca băşici” pentru „a fierbe”, „care te îngălbeneşte” pentru „greu”, „scândură” pentru „masă”, „cu picioare plate” pentru „scândură” ş. a., care în prima fază de răspândire în limbă şi de recunoaştere a convențiilor erau, mai curând, generatoare de confuzii decât de clarificări.

Pentru a ilustra modul în care s-au produs modificări semantice în română în raport cu etimoanele latine ale cuvintelor, vom prezenta câteva exemple, după cum urmează:

[11] Fr. *transmettre* este livresc (DEF).

– drom. *a ajunge* (arom. *ağung,* megl. *jung*), ca şi it. *aggiungere* (înv.) „a ajunge (din urmă)", „a sosi" ş. a. < lat. *adiungere* (REW, 171), „a adăuga", „a alătura", ceea ce arată că de fapt româna continuă o modificare semantică din latină, faţă de prov., cat. *arribar,* fr. *arriver,* (<) it. *arrivare* ş. a. < lat. **arripare* (DEF) „a ajunge la mal", format de la lat. *ripa* „mal" (REW, 7328), de altfel continuat şi în rom. *râpă;*

– drom. *cuvânt* (arom. *cuvendu,* ir. *cuvânt*) < lat. *conventum* „reuniune" (DA; REW, 2194), cf. alb. *cuvënt* „conversaţie", faţă de fr., prov., cat. *mot* (> it. *motto,* sp., port. *mote*) „cuvânt" < lat. **muttum* „crâcnet" (REW, 5795), „sunet emis" (DEF), utilizat iniţial în fraze ca *non muttum facere* (DCELC, III, 460) „a nu face nici pâs";

– drom. *a lucra* (arom. *lucreḑu,* megl. *lucrez,* ir. *lucră*), în oricare din ipotezele originii sale – < lat. *lucubrare* „a lucra noaptea la lumina opaiţului" (CDDE, 1013; DM, DEX) sau < lat. *lucrare* „a câştiga" (EWR, 951; REW, 5145) – reflectă o etică superioară sau cel puţin firească a muncii, în contrast cu situaţia din limbile romanice occidentale, în care sensul „a lucra" este redat prin formaţii noi, argotice, precum fr. *travailler,* it. *travagliare* < lat. **trĭpāliāre* „a tortura cu *tripalium"* (acesta atestat în anul 578, sub forma *trepalium,* ca „instrument de tortură"; DEF; REW, 8911) sau it. *lavorare* ş. a. < lat. *laborare* (REW, 4810), iniţial „a fi chinuit"[12], care au înlocuit sau sunt utilizaţi paralel cu continuatorii lat. cl. *operare,* ca it. *operare,* sp. *obrar* ş. a. (REW, 6071).

Drom. *a lucra* (ca şi rom. *lucru* < lat. *lucrum;* REW, 6071 ş. a.), spre deosebire de rom. *a munci* sau *a roboti,* şi-a menţinut până în contemporaneitate prestigiul în limbă, intrând în formulări de redare nu numai a activităţilor manuale (*a lucra la câmp, în fabrică; lucrări de recoltare; lucrător*), ci şi a celor intelectuale (*a lucra la institut, facultate; lucrări ştiinţifice, de laborator* sau *publicate* etc.).

În evidenţierea acestui aspect al respectului faţă de moştenirea lingvistică latină prezent în română se adaugă şi modificările semantice de mediu militar roman şi/sau daco-roman ale unor cuvinte româneşti în raport cu etimoanele lor latine[13], caracterizate prin sobrietate şi doar într-un singur caz (rom. *coif* „cască" < lat. *cofea* „scufie") printr-un simţ al umorului comparabil cu cel galo-roman.

Prin urmare, similar categoriilor de cuvinte latine moştenite cu sensul lor etimologic în română, se constată că şi în cazul modificărilor semantice ale cuvintelor româneşti de origine latină, „izolarea nu este suficientă pentru a le determina, rămânând de pus în evidenţă cauzele eficiente ale inovaţiilor" (Meillet, *Linguistique*, p. 238). În română, aceste cauze sunt de natură social-istorică, fiind reprezentate de rezistenţa atât armată, cât şi spirituală (cu implicaţiile sale opţionale de tradiţie) a armatei romane şi a populaţiei romanizate din regiunea dunăreană a

[12] Şi rom. *muncă (> a munci)* provine, de asemenea, dintr-un cuvânt cu sensul „chin", anume v. sl. *monka.*

[13] *A apăra, a (se) aţine, aţinat, bătrân, cetate, coif, a împresura, a (se) (în)cumeta, a înţina, mire, a pleca, a răpune, sat, spate, a supune, teacă* şi *turma* (Cr. Mihail, art. cit., nota 1).

fostului Imperiu Roman în faţa atacurilor barbare, ceea ce a condus, ca o necesitate vitală, la ancorarea în moştenirea lingvistică, pe fondul orgoliului unor provincii de frontieră cu rol important în apărarea Imperiului. În cadrul acestui punct de vedere, nu se pot efectua comparaţii, româna fiind unica limbă neolatină care se mai vorbeşte într-o fostă provincie de frontieră a Imperiului Roman (cele din Asia, Africa, şi cele galo-panoniene nemaifiind azi romanice), ceea ce – însă – determină concentrarea interesului asupra valorilor ancestrale din acest idiom romanic.

6. Prin urmare, caracteristicilor cunoscute ale limbii române (incluzând şi modificările semantice de mediu militar) li se adaugă opţiunea tradiţională a daco-romanilor şi românilor de respect pentru moştenirea lingvistică latină, fapt care a contribuit de o manieră esenţială la particularizarea românei în aria neolatinităţii. Este oarecum ceea ce a constata şi I. Fischer (*Lat. dun.,* p. 211)[14].

Opinăm că nu – în primul rând – caracteristica izolării (sau a „arhaismului" – explicaţie care apare ca insuficientă în speţă), ci opţiunile vorbitorilor latinei dunărene şi românei explică tradiţionalismul din lexicul latin moştenit al românei. Trebuie să acceptăm – pe baza atestărilor cuprinse între secolele I şi II î. Cr., precum şi a rezultatelor algoritmilor de comparaţie romanică utilizaţi – că în lexicul latin moştenit al românei este evidentă o caracteristică de tradiţie acentuată.

În mod cert, orice limbă se încadrează fenomenului general al tradiţiei umane, însă româna depăşeşte sub raportul tradiţionalismului lingvistic celelalte limbi romanice.

Caracteristica de tradiţionalism accentuat a românei este distinctă de cea rezultată prin întreruperea contactelor dintre regiunile danubiene şi restul fostului Imperiu Roman (consecinţă a invaziilor barbare), pentru că ea a dominat toată perioada conturării latinei dunărene şi a evoluţiei acesteia spre română, atât înaintea, cât şi după această întrerupere. În subsidiar, opţiunile vorbitorilor latinei dunărene în exprimarea sensurilor legate de principalele activităţi umane elevate interzic consideraţii asupra inferiorităţii intelectuale a lexicului latin moştenit al românei, mai ales că, într-o astfel de concluzie, s-ar neglija provenienţa tuturor limbilor romanice dintr-o latină populară şi faptul că romanitatea occidentală a beneficiat fără întrerupere, spre deosebire de română, de împrumuturi din latina cultă. În fond, s-ar confunda moştenirea spirituală a românilor cu imposibilitatea accesului lor, pe durata superioară unui mileniu, la latina cultă.

Opţiunea respectului faţă de moştenirea lingvistică latină – începută în Dacia ca o reacţie de orgoliu provincial faţă de inovaţiile germanizante de la centru[15] şi ca

---

[14] Trăsătura dominantă a latinei dunărene, reflectată în română, este caracterul ei conservator („corect"), uneori mai conservator decât al italienei înseşi. Conservatismul este, de altfel, o caracteristică a ariilor izolate, mai puţin faptul că italiana nu a fost izolată, fiind chiar centrul latinităţii, şi că altele sunt caracteristicile izolării, care apropie româna de aria, de asemenea izolată, a sardei, dar care nu fac obiectul analizelor din acest articol.

[15] Ceea ce ar putea constitui o explicatie pentru lipsa termenilor germanici vechi în română, căci nu se poate admite că înrolări în armata romană ale germanilor s-au făcut numai după secolul al IV-lea.

o necesitate de asigurare a înțelegerii între elementele recrutate sau colonizate din întreg Imperiul Roman[16] – a putut fi continuată ca o unică ancorare într-un trecut măreț (de care se leagă, de altfel, dăinuirea numelui de *român* din lat. *romanus*), de-a lungul secolelor de vicisitudine, de locuitorii din provinciile dunărene.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române,* București, 1913 şi urm.
CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A – Putea),* Bucureşti, 1907 – 1914.
DCELC = J. Corominas, *Diccionario critico etimológico de la lengua castellana,* Berna, 1954 – 1957.
DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano,* Florența, 1950 – 1957.
DEF = O. Bloch, W. v. Wartburg, *Dictionnaire étymologique de langue française,* Paris, 1950.
DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de langue latine. Histoire des mots,* Paris, 1960.
DER = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano,* Universidad de la Laguna, Tenerife, 1958 – 1966.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române,* București, 1975.
EWR = S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache,* Heidelberg, 1905.
REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch.* Ediția a III-a, Heidelberg, 1935.
Fischer, *Lat. dun.* = I. Fischer, *Latina dunăreană,* Bucureşti, 1958.
Meillet, *Linguistique* = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale,* Paris, 1948.
ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae,* Leipzig, 1900 şi urm.
TILR = Academia R. S. România, *Istoria limbii române,* I, II, Bucureşti, 1965, 1969.

Str. Dr. Iacob Felix, 61, bl. 1, et. 10, ap. 41
Bucureşti

[16] Ceea ce impunea, ca limbă generală, o limbă apropiată de cea literară, fără elemente inovatoare (nespecifice unor provincii de frontieră) şi dialectale.